

LA PRESENCIA DEL LLEGAT GREC EN LA CATALUNYA MODERNA: FRANCESC DE MONTCADA I L'EXPEDICIÓN DE LOS CATALANES Y ARAGONESES CONTRA TURCOS Y GRIEGOS

Xavier Baró i Queralt

1. INTRODUCCIÓ

Presentem una comunicació que pretén analitzar dues qüestions que creiem que són prou importants per a l'estudi de la història de la historiografia catalana de l'Època Moderna. Volem aproximar-nos, en primer lloc, a l'estudi de l'obra més rellevant de Francesc de Montcada ¹(1586-1635), l'*Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos* (1623) i, en segon terme, a les fonts historiogràfiques bizantines consultades per aquest autor nascut a València en l'elaboració de la seva obra, i que demostren la presència de la cultura grega –en el sentit més ampli del terme– en la Corona d'Aragó del segle XVII. Creiem que de la lectura de l'obra de Montcada se'n desprén una conclusió ben clara: la cultura grega, tot i no ésser la de l'Antiguitat, era coneguda, estudiada i valorada en els ambients cultes de la societat de l'època. Malgrat que en principi pot semblar que ens trobem davant de dues realitats profundament diferents (especialment després de la caiguda de Constantinoble el 1453), és interessant constatar que, en els cercles intel·lectuals de l'època, dels quals Francesc de Montcada n'és un bon exemple, el llegat cultural de l'hel·lenisme –ja sigui en la vessant de la Grècia antiga², prou evident, o en la del món bizantí, a priori més desconegut i, per tant, més *allunyat*– era prou conegut entre els homes de cultura de l'època³.

Per a l'elaboració del text ens hem centrat, bàsicament, en la consulta de dos tipus d'obres. En primer terme, l'obra de Francesc de Montcada i els estudis que s'han realitzat sobre aquesta i, en segon, les obres bizantines –bàsicament dues: les *Narracions Històriques* de Jordi Paquimeres (1242-1310 ap) i la *Història Romana* de Nicèfor Gregoràs (1290/5 ap-

1. Si bé sovint apareix amb el cognom castellanitzat, hem optat per escriure la grafia catalana, ja que és evident la procedència catalana del cognom i de la família Montcada.

2. Aquesta permanència de l'hel·lenisme la trobem també en l'àmbit de la propaganda ideològica i política. En aquest sentit, per exemple, trobem escrits polítics de propaganda de la revolta de La Fronda que fan referència a personatges de la Grècia clàssica. Vegi's, FERNOT, M. *La Fronde*, Editions de Fallois. Paris, 1994, p. 248. Agraïixo al Dr. F. Sánchez Marcos que m'hagi facilitat aquesta informació, així com els seus comentaris i suggeriments durant la redacció de la comunicació.

3. De fet, són evidents els punts d'unió i les relacions –no només culturals– existents entre Grècia i Catalunya. En aquest sentit, és exacte l'afirmació de L. Nicolau d'Olwer: «Catalunya, poble mediterrani, troba a la Mediterrània la font de la seva puixança» (*L'expansió de Catalunya en la Mediterrània Oriental*, Proa. Barcelona, 1974 [3ª ed.], p. 15).

1360 ap), encara que, com veurem, també fa referència a altres historiadors grecs— que foren consultades pel noble historiador, juntament amb els estudis recents sobre aquests historiadors.

2. FRANCESC DE MONTCADA

2.1 Aproximació a la seva vida

Francesc de Montcada va néixer a finals de 1586 a València⁴. Descendent d'una de les famílies nobiliàries més antigues de Catalunya⁵, tingué els títols de Comte d'Osona i posteriorment Marquès d'Aitona, car fou fill de Gastón de Montcada, segon marquès d'Aitona, virrei de Cerdenya i Aragó i embaixador a la cort de Roma i de Catalina de Montcada, baronessa de Callosa. Recordem que Felip II atorgà el títol de marquès d'Aitona a Francesc de Montcada, avi de l'autor de *l'Expedición*. Es va casar amb Margarita de Castro y Cervellón, baronessa de La Laguna i vescomtessa d'Isla. D'aquest matrimoni nasqué Guillem Ramon de Montcada, que també cultivà les lletres i que fou Virrei de Galícia i Governador de la Corona durant la minoria d'edat de Carles II.⁶

Al llarg de la seva vida, desenvolupà diverses missions polítiques per a la Monarquia Hispànica⁷. El 1622 és enviat a Catalunya per tal d'asserenar els ànims a causa del mal ambient creat arran del pretès nomenament de Joan Sentís com a Bisbe. Pel que se sap, Montcada realitzà correctament la tasca que li fou encomenada, i l'any següent va ser nomenat embaixador a Alemanya. La correspondència entre el rei, els ministres i Montcada, d'aqueixa època aporta dades prou interessants sobre les seves activitats diplomàtiques i també sobre el seu pensament i sobre el seu caràcter. La tasca és realitzada al gust de Felip IV i del Comte-Duc⁸. Tot i això, Montcada exposa reiteradament al monarca el desig de tornar a Espanya, i el març de 1628 demana el seu relleu. El seu pare (Gastón de Montcada) ha mort, i li cal tornar per realitzar diverses gestions (ha heretat el marquesat d'Aitona, per exemple). Però, la situació a Flandes és complicada, i Felip IV decideix (16 de maig de 1629) nomenar-lo embaixador extraordinari a Flandes; Montcada pren possessió del seu nou càrrec. Després d'una breu estada a Itàlia, s'instal·la a Flandes i de bon principi torna a exposar al rei el desig de tornar a casa, desig que no és acceptat pel monarca, i el març de 1630 és posat al capdavant de l'Armada. Durant aquests anys la seva activitat diplomàtica és incessant, i el novembre de 1632 és nomenat Majordom Major de l'Infant-Cardenal Fernando. Posteriorment assumeix el càrrec de la direcció de l'exèrcit. El 1635 troba la mort en el camp de batalla a Goch (Ducat de Clèves) lluitant contra els francesos⁹.

4. Si bé no se sap amb exactitud la data de naixement, a la parròquia de Sant Esteve de València consta el seu bateig el dia 29 de desembre de 1586. La primera notícia biogràfica sobre Montcada apareix a la continuació de la *Cataluña Ilustrada* d'Esteve de Corbera a càrrec de José Gómez de Porres (GÓMEZ DE PORRES, J. *Continuación de la Cataluña Ilustrada de Corbera*, Antonio Gramignani. Napoli, 1678, fo.s. 8, 434-435).

Sobre la vida i l'obra de Montcada, vegi's, ANTONIO, N. *Bibliotheca Hispana Nova*, de Ibarra. Madrid, 1783, tom I, p. 449; JIMENO, V. *Escritores del Reino de Valencia*, València, 1747, tom I, p. 326-327; RODRÍGUEZ, J. *Biblioteca valentina*, València: Impr. De Joseph Thomás Lucas, 1747, p. 142; TORRES AMAT, F. *Memorias para ayudar a formar un Diccionario Crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona, 1836, p. 425 (existeix edició facsímil: Curial, València, 1978); MATEU LLOPIS, F. *Los historiadores de la Corona de Aragón bajo los Austrias*, Horta, Barcelona, 1944, p. 58-59; GILI GAYA, S. *Historiadores de los siglos XVI y XVII*, Madrid: CSIC, 1964, p. 127; i les introduccions de les edicions de *l'Expedición...* fetes per les editorials Espasa-Calpe (Madrid, 1969; p. VII-XXXVII, a càrrec de Samuel Gili Gaya) i Akal (Torrejón de Ardoz, 1987, p. 9-10).

5. Una extensa bibliografia sobre la família Montcada a la introducció de S. Gili Gaya a *l'Expedición...*, Espasa-Calpe. Madrid, 1969, p. IX.

6. Sobre Guillem Ramon de Montcada, vegi's, TORRES AMAT, F. *Memorias...*, p. 425.

7. La biografia més acurada sobre Montcada és la de S. Gili Gaya a la Introducció a *l'Expedición...*, Espasa-Calpe, Madrid, 1969, p. VII-XXXVII.

8. Hi ha testimonis prou eloqüents com la carta d'Olivares a Montcada el 24 de novembre de 1626: PAZ Y MELIA, *Archivo y Biblioteca de la Casa de Medinaceli*, tom I, Madrid, 1915, p. 394.

9. Felip IV envià cartes de condol als fills de Montcada, en les quals posava de relleu el «gran dolor y justo sentimiento» que li havia causat la seva mort (GÓMEZ DE PORRES, J. *Continuación de la Cataluña Ilustrada...*, p. 435).

2.2 Obres de Francesc de Montcada

Tal i com hem dit, l'obra principal de Montcada és l'*Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*, publicada el 1623, de la qual ens n'ocuparem a continuació. També va escriure una vida de Boeci, publicada a Frankfurt el 1642¹⁰ que, en opinió de S. Gili Gaya, no tenia la pretensió de ser una obra erudita, respondria, de fet, a les afinitats que Montcada creia tenir amb Boeci, no per ésser perseguit (Montcada gaudí de gran reconeixement al llarg de la seva vida), sinó per compartir una visió estoica, no exempta d'un cert escepticisme de la vida¹¹.

Montcada també va escriure la *Genealogia de la Casa de Moncada*, que va ser publicada per Pere de Marca el 1640 a París. D'altra banda, Esteve de Corbera afirma haver vist una història de Montserrat (*Antigüedad del santuario de Monserrate*), actualment perduda.

2.2.1 Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos

Gènesi i difusió de l'obra

La dedicatòria al seu oncle que encapçala el llibre està datada el 3 de novembre de 1620 i ens diu, tàcitament, que un dels motius que l'ha mogut a escriure'l és vindicar el paper que feren els seus avantpassats en l'expansió per l'Imperi Bizantí¹². Per tant, Montcada devia d'haver escrit el text abans d'aquell any. En qualsevol cas, en la biblioteca de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona es conserva un manuscrit titulat *Empresas y victorias alcançadas por el valor de pocos catalanes y aragoneses contra los imperios de turcos y griegos*¹³. De l'estudi del manuscrit¹⁴, S. Gili Gaya n'extreu una conclusió ben clara: Montcada, sobretot al principi del llibre, va retocar en diverses ocasions l'original per tal de millorar l'estil i ser més fidel a la realitat dels fets que pretenia explicar. Aquests fets ens mostren un Montcada rigurós i curós de la seva obra, i, per tant, un historiador conscient de la importància de la tasca que està duent a terme. Finalment, l'obra es publicà el 1623¹⁵ amb alguns errors –sobretot referents a topònims–, ja que en el moment de la impressió Montcada era a Viena.

S'ha de dir que l'*Expedición* tingué, en un primer moment, una difusió limitada¹⁶. En el segle XVII no es tornà a imprimir. En el XVIII, se'n féu una edició¹⁷. Al llarg del segle XIX, però, l'obra es publicà al menys en nou ocasions¹⁸, i en el present segle l'obra ha conegut una difusió molt més àmplia, encara que seguim (que jo sàpiga) sense comptar amb una edició crítica completa de l'obra, de manera que, amb l'excepció dels treballs de S. Gili Gaya, encara està per fer l'estudi complet sobre el text, a l'igual que seguim sense comptar amb molts estudis aprofundits i rigurosos sobre la vida de Francesc de Montcada¹⁹. Aquest fet, segons la nostra opinió, ha donat peu a molts judicis parcials –i, per tant, sovint equivocats–

10. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boecio*, apud Gasparum Rotelium. Frankfurt, 1642.

11. GILI GAYA, S. «Introducción» a MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. XIII.

12. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 2 r. Vegi's també GILI GAYA, S. «Introducción» a MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. XXX.

13. *Aquest escrit va ser publicat per Foulché-Delbosq (Revue Hispanique, 45 [1919], p. 349-509).*

14. GILI GAYA, S. «Introducción» a MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. XXVI-XXX.

15. *Expedición de los Catalanes y Aragoneses contra Turcos y Griegos*. Dirigida a D. Juan de Moncada Arzobispo de Tarragona. Por Don Francisco de Moncada Conde de Osona su sobrino. En Barcelona. En la enprenta de Lorenzo Deu, delante el Palacio del Rey. Año M.DC.XXIII.

16. Sobre les diferents edicions de l'obra, vegi's: PALAU Y DULCET, A. *Manual del librero hispanoamericano*. Librería Palau. Barcelona, 1957, tom XI, p.12-13.

17. Madrid: Por D. Antonio de Sancha. Año MDCCCLXXVII.

18. Evidentment, el caràcter de «gesta romàntica» de l'estada dels catalans a Grècia devia ser un factor clau en l'interès creixent per l'obra. Pensem, per exemple, que l'edició de 1875 (Barcelona: Librería de D. Juan Oliveres) inclou un text titulat «Las armas de Aragón en Oriente. Canto épico» a càrrec de Calixto Fernández Campo-Redondo (p. 213-241).

19. Tenim constància d'una única tesi centrada en la figura de Montcada, que estudia la seva vida i presenta un sumari de la seva correspondència, però no analitza detalladament la seva obra: COLOM DE BOTERBERGE, T. *El escritor Don Francisco de Moncada, diplomático en Alemania y Flandes. Tesis doctoral presentada por...*, bajo la dirección del Prof. Dr. D. José Manuel Blecua. Universidad de Barcelona (Facultad de Filología), Barcelona, 1976.

sobre l'obra de Montcada. Així, per exemple, l'historiador anglès Edward Gibbon considerava que Montcada no citava mai les fonts històriques en les quals basava les seves afirmacions²⁰ i, més recentment, Fueter encara afirmava que l'obra de Montcada no era més que una refeta de la *Crònica* de Ramon Muntaner amb algunes cites d'historiadors bizantins²¹.

Característiques historiogràfiques de l'*Expedición...*

L'obra de Francesc de Montcada presenta una sèrie de característiques que la fan representativa dels corrents historiogràfics de l'època. Narra l'arribada dels catalans a Grècia i conclou, malauradament, quan aquests conquereixen el Ducat d'Atenes el 1311. Com tots els historiadors de la seva època, Montcada té una visió providencialista i moralista de la història, de manera que els fets històrics estan estretament vinculats a la voluntat de Déu, i el desenvolupament depèn sempre del judici moral i diví. És Déu qui premia o castiga el comportament dels homes i, per tant, tot està en les seves mans. Així, per exemple, Montcada considera que els catalans perderen el domini de Grècia a causa del seu mal comportament²². Aquesta visió presideix el conjunt del text, i podríem citar una pila d'exemples on Montcada atribueix els fets que succeeixen la voluntat de Déu. En aquest sentit, és interessant copsar quina visió tenia el nostre autor del Cisma entre les Esglésies Catòlica i Ortodoxa, i com la voluntat divina intervé directament en les situacions que viuen catalans i grecs. Montcada, sobretot al principi de l'obra, afirma que, com que els dos pobles són cristians han de lluitar plegats contra l'enemic comú, l'*infidel*, el turc²³: «*ofrecían su ayuda contra los turcos con doblado gusto y afición, por ocupar sus armas a favor de la casa de los Paleólogos*²⁴, *amigos únicos de la de Aragón cuando sus partes estaban muy caídas, y dilatar su imperio, destruyendo juntamente el de los enemigos del nombre cristiano*»²⁵. Però a mesura que avança l'obra i sorgeixen les tensions entre els catalans i els grecs, Montcada fa constar en diverses ocasions que aquests darrers són «cismàtics» i, per tant, desagradables als ulls de Déu: «*se tomó para castigo de Andrónico*²⁶ *y de los griegos, que apartados de la obediencia de la romana Iglesia, madre universal de los que militan en la tierra, cayeron en mil errores, y por ellos y por los demás pecados que antes se siguieron permitió Dios que los catalanes fuesen los ministros de su ejecución*»²⁷. En qualsevol cas, repetim, l'actitud de Montcada és contradictòria, ja que, si bé es refereix a Andrònic com a «*scismático, fermentado*»²⁸, lloa les actituds devotes dels grecs quan, per exemple, donen almoines per als pobres i sol·liciten als monjos dels monestirs que preguin Déu per allunyar els turcs, «*remedios generales para todos los trabajos, con los cuales se aplaca la ira y se alcanza la misericordia de Dios*»²⁹.

Una altra característica de l'obra de Montcada és l'afany d'imparcialitat i de rigor històric. Si bé es mostra favorable als catalans en moltes ocasions, no dubta en corregir Muntaner i altres historiadors espanyols quan falten a la realitat. En nombroses ocasions

20. Gibbon diu exactament: «*Don Francisco de Moncada, conde de Osona, puede haber imitado á César ó Salustio, y copiar los contemporáneos griegos ó italianos; pero nunca cita sus autoridades, y no puedo describir memoria alguna nacional de las hazañas de sus compañeros*»: GIBBON, E. *Historia de la decadencia y ruina del Imperio Romano*, Turner. Madrid, 1984, vol. VIII, p. 33 (és una reproducció facsimil de l'edició de Barcelona de 1842, traduïda per J. Mor Fuentes). Aquesta interpretació de Gibbon es deu, amb tota seguretat, a la seva manca de coneixement sobre la qüestió o bé als seus més que possibles prejudicis envers un historiador espanyol i catòlic.

21. FUETER, E. *Historie de l'Historiographie moderne*, París, 1914, p. 299.

22. Així, «*el mismo poder que Dios les entregó (als catalans i aragonesos) para castigar y oprimir tantas naciones, quiso que fuese el instrumento de su propio castigo*». MONCADA, F. de. *Expedición...* p. 2 v.

23. No oblidem que el record de la batalla de Lepant (1571) encara devia estar present en el moment en què Montcada escriu la seva obra.

24. La dinastia dels Paleòlegs dirigí l'Imperi Bizantí entre el 1258 i el 1453 i, per tant, era la que governava quan els catalans i els aragonesos arribaren a Grècia.

25. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 15 r.

26. Es refereix a Andrònic II, el Vell, emperador bizantí entre 1282 i 1328.

27. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 102 r.

28. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 118 r.

29. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 181 r.

reconeix el caràcter «apassionat» de Muntaner³⁰, dóna la raó als cronistes bizantins quan els catalans s'excedeixen en els càstigs afligits als grecs³¹ i corregeix a Zurita quan s'equivoca en qüestions toponímiques³². D'altra banda, no magnifica els càrrecs honorífics que els grecs donaren als catalans³³, i reconeix l'existència de refranys i dites en contra dels catalans, fet que demostraria la mala imatge que tenien entre els grecs³⁴. Per tant, podem afirmar que Montcada pretenia escriure una obra amb rigor històric; com ell mateix reconeix «*para que el que loleyere pueda con claridad hacer juicio de lo que le pareciere más verdadero*»³⁵.

Per últim, hem de dir que l'obra de Montcada s'inclou perfectament en l'univers mental i cultural del Barroc. Hi ha, és clar, l'estil, la redacció del text, però, sobretot, hi abunden les reflexions escèptiques, amb un clar sentit moral: la fugacitat dels imperis³⁶, la fragilitat i «*inestabilidad de las cosas humanas*»³⁷, el mal comportament d'alguns prínceps, moguts per la vanitat³⁸, la intrínseca maldat del gènere humà, constatable moltes ocasions en l'arrogància³⁹, i, en definitiva, la idea que els temps passats van ser millors, fins i tot en «l'art de fer la guerra»⁴⁰.

En definitiva, encara que no disposem d'un estudi de conjunt que permeti situar Montcada en el context de la historiografia de la seva època⁴¹, creiem que, per aquests tres aspectes que hem analitzat, l'obra de Montcada és una representant clara de la historiografia barroca espanyola.

3. FONTS HISTORIOGRÀFIQUES BIZANTINES CONSULTADES PER FRANCESC DE MONTCADA

Montcada consulta les següents obres d'autors grecs: les *Narracions Històriques* de Jordi Paquimeres, la *Història Romana* de Nicèfor Gregoràs, i, en menor mesura, la *Història* de Laònic Khalkokondilis, les recopilacions de Ciropalates, la *Història* de Nicetes Coniates i la de Joan Cantacuzenos⁴².

3.1 Montcada i Paquimeres

Sens dubte, l'historiador bizantí que tractà amb més deteniment l'estada dels catalans a Grècia fou Jordi Paquimeres (1242-1310 ap)⁴³. Nascut a Nicea, fou un sacerdot d'amplíssima

30. MONTCADA, F. de. *Expedición...*, p. 75 r: «*puede ser que en esto Montaner ande algo apasionado*».

31. Així, per exemple, recorda i condemna que «*en Efeso dice Pachimerio que Roger y los catalanes hicieron notables crueldades para sacar dinero, cortando miembros, atormentando, degollando los desdichados griegos, y que en Metellin un hombre griego y principal, llamado Macrami, fue degollado porque prontamente no quiso dar cinco mil escudos que le pidieron: licencia militar y atrevimiento ordinario en gente de guerra mal diciplinada*» (MONTCADA, F. de. *Expedición...*, p. 42 r).

32. MONTCADA, F. de. *Expedición...*, p. 168 v: «*Çurita (...) recibió grande engaño...*».

33. Així, quan Roger de Flor és nomenat megaduc reconeix que era «*dignidad grande de aquel imperio, pero no de las mayores*» (MONTCADA, F. de. *Expedición...*, p. 16 r).

34. MONTCADA, F. de. *Expedición...*, p. 104 v. Sobre aquest tema, AYENSA, E. «El record dels catalans en el folklore grec» a *L'Avenç* 213 (1997), p. 56-58. Aquest número de *L'Avenç* inclou un dossier sobre l'estada dels catalans a Grècia (p. 12-62).

35. MONTCADA, F. de. *Expedición...*, p. 55 r.

36. MONTCADA, F. de. *Expedición...*, p. 104 r.

37. MONTCADA, F. de. *Expedición...*, p. 25 v, 159 r.

38. MONTCADA, F. de. *Expedición...*, p. 29 v.

39. MONTCADA, F. de. *Expedición...*, p. 174 v.

40. MONTCADA, F. de. *Expedición...*, p. 18 r. Aquesta idea la trobem ja en els *Assaigs* de Montaigne mig segle abans. (MONTAIGNE, M. «L'heure des parlemens dangerouse» a *Oeuvres complètes*, Gallimard, 1962, p. 29-31).

41. GILI GAYA, S. «Introducción» a MONTCADA, F. de. *Expedición...*, p. XXXII.

42. Sobre aquests historiadors, vegi's, OSTROGORSKY, G. *Historia del Estado Bizantino*, Madrid: Akal, 1984, esp. p. 461 i ss. Sens dubte, el major historiador de la Grècia catalana segueix sent Antoni Rubió i Lluch, i és qui ofereix més informació sobre la visió dels historiadors grecs respecte els catalans. Sobre Rubió i Lluch, vegi's, SOLÀ i FARRÉS, E. *Antoni Rubió i Lluch, bizantinista i grecista: Discurs llegit el dia 9 de juny de 1988 en l'acte de recepció pública de... a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*. Barcelona: RABL, 1988, esp. 75-79, on s'inclou una acurada bibliografia sobre les obres referents a la Grècia catalana de Rubió i Lluch. Agraïm al Dr. A. E. Solà i Farrés la facilitació d'aquesta informació. Per últim, es pot consultar per Internet la següent adreça: <http://www.bwaynet/~halsall/texts/byzhistorio.html> a càrrec de Paul Halsall, que inclou un extens llistat d'historiadors bizantins (darrera consulta: 28/2/1999).

43. Sobre Paquimeres i la seva visió dels catalans, vegi's sobretot, RUBIÓ Y LLUCH, A. «La expedición y dominación de los catalanes en Oriente juzgadas por los griegos» a *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, IV, 4 (1887), p. 1-125; «Paquimeres i Muntaner» a *Instituit d'Estudis Catalans. Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica*, I, 2 (1927), p. 33-60.

formació humanística, i les seves obres (bàsicament històriques i teològiques, però també d'astronomia i astrologia) estan plenes de cites dels clàssics, en un estil sovint feixuc i erudit. L'obra que ara ens ocupa, les *Narracions Històriques* (més coneguda com *Història*), està escrita en 13 llibres que s'ocupen des de l'any 1261 fins el 1307, abarca, per tant, el regnat de Miquel VIII Paleòleg (1259-1282) i part del d'Andrònic II el Vell (1282-1328)⁴⁴.

En síntesi, direm que Paquimeres, per la seva condició de grec i sacerdot, mai jutjà positivament l'estada dels catalans a Grècia, ans el contrari. Malgrat que els historiadors bizantins, hereus directes dels clàssics, acostumen a mantenir una fidelitat considerable als fets que pretenen historiar –fidelitat molt considerable, sobretot si es compara amb la manca de rigor de molts dels seus contemporanis de l'Europa Occidental–, Paquimeres treu importància a alguns fets (com la mort de Roger de Llúria) i ell mateix reconeix no poder ser fidel a l'objectivitat històrica en aspectes que fan referència a la unitat entre les Esglésies cristianes (Paquimeres fou un antirromà convençut i apassionat). Tot i això, hem de dir que estem davant d'un historiador molt més culte i profund que Muntaner⁴⁵, i que és més fidel a la realitat que no pas el cronista català; a més, Paquimeres fou testimoni directe dels fets, i redactà la seva obra abans que Muntaner.

Així doncs, i tenint clara aquesta premissa, l'opinió de Montcada sobre Paquimeres no podia ser gaire favorable. Però utilitza el seu testimoni en nombroses ocasions. Fins i tot el contrasta amb Muntaner i arriba a donar la raó al grec quan creu que és més exacte⁴⁶, sobretot en qüestions cronològiques⁴⁷, però la impressió general és prou negativa. Arriba a afirmar que l'obra de Paquimeres no és de caràcter històric; seria només una apologia en favor dels grecs⁴⁸, i que Paquimeres, «*enemigo grande de los catalanes*»⁴⁹ és un autor que «*muerde con mayor malignidad*»⁵⁰, recordant, és clar, la seva condició de «cismàtic»⁵¹. Cal recordar que jutja positivament a Muntaner perquè va ser testimoni dels fets, però oblida (conscientment o inconscient) que Paquimeres també els visqué directament⁵².

En definitiva, estem davant de dos autors absolutament irreconciliables (tal i com succeirà amb els altres autors grecs) i, per tant, només podem valorar positivament que Montcada consultés la seva obra, encara que *a priori* partís d'una idea negativa.

3.2 Montcada i Gregoràs

Nicèfor Gregoràs (1290/5 ap-1360 ap)⁵³, religiós, autor de la *Història Romana*⁵⁴, és sens dubte, un dels historiadors més interessants per comprendre l'evolució de l'Imperi Bizantí entre els segles XIII i XIV. Igual que Paquimeres, fou home d'una enorme formació cultural; el seu coneixement dels clàssics grecs era profund i, a més de la història, s'entregà a l'estudi de l'astronomia, les matemàtiques, l'aritmètica i, en menor mesura, la música. Fou també un enemic convençut de la unió de les Esglésies. A més, es veié embolicat en les discussions

44. PACHYMERES, G. *Andronicus Paleologus, sive historia ab Andronico seniore in imperio gestarum*, Roma, 1669; *De Michaele et Andronico Paleologo*, Immanuel Bekkerus. Bonnae, 1835; *Andronicus Paleologus* (text grec i traducció llatina) a MIGNE, *Patrologia Graeca*, vol. 144, París, 1882.

45. Per exemple, el retrat de Roger de Flor és molt més ric en Paquimeres que en Muntaner. Sobre aquest punt, RUBIÓ Y LLUCH, A. «Nuevos aspectos de Roger de Flor en la Historia de Paquimeres» a *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 14 (1929-1930), p. 40-47.

46. Així, «*y para asegurarme más en esta opinión tengo a George Pachimerio, autor griego, cuyos fragmentos dan mucha luz a toda esta historia*» (MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 20 r).

47. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 121 r.

48. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 48 r.

49. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 16 v.

50. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 61 r.

51. Aquest prejudici, malauradament, encara el trobem en Rubió i Lluch. Vegi's, SOLÀ i FARRÉS, E. *Antoni Rubió i Lluch*, p. 72.

52. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 61 r.; RUBIÓ I LLUCH, A. «Paquimeres i Muntaner», p. 8.

53. Sobre Gregoràs, RUBIÓ Y LLUCH, A. «Nicéphore Grégoras y l'Expedición de los catalanes a Oriente» a *Museo Balear*, 2 (1885) p. 401 i ss.; GUILLAND, R. *Essai sur Nicéphore Grégoras*, París, 1926; OSTROGORSKY, G. *Historia...*, p. 461-462; MORFAKIDIS, M. «Los catalanes en Grecia, en la obra de Niceforos Gregoràs» a *Cuadernos de estudios medievales* 6-7 (1978-1979), p. 155-178.

54. GREGORAS, N. *Nicephori Gregorae Historia bizantina*, Basilea, 1562; *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, vol. I-II, Bonnae, 1829-1830; *Historia Romana* (text grec i trad. llatina) a MIGNE, *Patrologia Graeca*, vol. 148-149, París, 1885.

teològiques que es produïren a l'interior de l'Església Ortodoxa arran dels partidaris del corrent monàstic palamita, impulsat per sant Gregori Palamàs (1296-1359), del qual Gregoràs en fou un fervent detractor, fet que el portà a l'exili⁵⁵.

La seva Història Romana (el títol ja és prou significatiu de la consciència d'hereus de l'Imperi Romà que tenien els bizantins), composta per 37 llibres, ens explica els esdeveniments produïts entre 1204 i 1359, prestant molta més atenció als fets que ell va viure personalment. Bizantinistes com Ostrogorsky consideren que l'obra de Gregoràs aporta informació molt valuosa sobre els esdeveniments de l'època, referents a qüestions administratives o econòmiques, per exemple. Tot i ser escrita mentre es trobava pres al monestir de Chora, l'obra presenta qualitats indiscutibles: l'estil és viu, i acostuma a ser fidel a la realitat històrica, excepte quan fa referència a la qüestió palamita, de la qual n'acabem de parlar⁵⁶.

Les referències al pas dels catalans per Grècia es troben en el setè llibre, i són molt crítiques amb el comportament d'aquests⁵⁷. Per tant, no ens ha d'estranyar que Montcada sigui profundament crític amb Gregoràs, potser fins i tot més que amb Paquimeres. De fet, només en una ocasió, comparant Muntaner i Gregoràs, es decanta per aquest darrer⁵⁸. La resta de referències no són gaire elogioses: si bé la primera referència és molt vaga («*autor griego de aquellos tiempos*»⁵⁹), a mesura que avança l'obra els comentaris són prou contundents: Gregoràs és un «*autor tan poco advertido en nuestras cosas*»⁶⁰, «*griego de nación y enemigo declarado de la nuestra*»⁶¹.

En fi, creiem que el següent passatge de Montcada és una síntesiperfecta de l'opinió que el nostre historiador tenia sobre aquests dos autors bizantins: «*Nicéforo y Pachimerio, griegos y en muchas partes poco cuidadosos de escribir la verdad, ofendidos por comunes y particulares agravios de los nuestros...*»⁶². Malgrat aquest judici tan radical, cal repetir, però, que Montcada el va emetre després de consultar-los en nombroses ocasions.

3.3 Montcada i altres historiadors bizantins

Montcada cita en la seva obra, de manera puntual, altres historiadors bizantins⁶³. Hi ha, en primer lloc, la referència a Laònic Khalkokondilis. En la seva *Història*⁶⁴, escrita en la dècada de 1480, l'autor pretén realitzar una visió general sobre la història universal. Comença amb l'Imperi Assiri i acaba el 1463, centrant-se, sobretot, en l'expansió de l'Imperi Otomà durant el segle XV. La cita de Montcada no ens ofereix cap idea concreta sobre l'historiador bizantí, ja que es limita a recordar-nos «*como refiere Gregoras y Chalchondilas...*»⁶⁵.

Posteriorment, cita el recopilador Jordi Curopalates⁶⁶, que fa referència a les diverses dignitats existents en l'Imperi Bizantí⁶⁷, i l'historiador Nicetes Coniates (segles XII- XIII), autor d'una *Història*, que s'ocupa des de l'any 1118 fins el 1206 i que Montcada utilitza per puntualitzar informacions de caire geogràfic i toponímic⁶⁸. Per últim, fa una breu referència

55. Sobre aquesta qüestió, MEYENDORFF, J. *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, París, 1959.

56. OSTROGORSKY, G. *Historia...*, p. 462.

57. M. Morfakidis («Los catalanes...», p. 162-177) ha traduït al castellà els textos referents als catalans en l'obra de Gregoràs.

58. Diu Montcada: «*en este caso me ha parecido seguir à Nicéforo, que lo escribe harto difusamente, y pudo tener más noticia, por hallarse más cerca que Montaner, que ya no estaba presente en esta jornada, y el griego es muy neutral cuando no escribe los sucesos de su nación, sino de las estrañas*» (MONCADA, F. de. *Expedición...*, p.172 r.v.). En qualsevol cas, la justificació de Montcada no és clara, ja que Gregoràs no visqué directament els fets.

59. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 16 r.

60. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 20 v.

61. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 28 r.

62. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 61 r.

63. Informació sobre aquests historiadors a la *Historia* d'Ostrogorsky i a la pàgina Web que hem citat anteriorment.

64. DARKO, J. *Laonici Chacocandylae historiarum demonstrationes*, Budapest, 1922-1927. Sobre aquest autor, abundant bibliografia a: OSTROGORSKY, G. *Historia...*, p. 462. Respecte a la qüestió dels catalans a Grècia i aquest autor: RUBIÓ Y LLUCH, A. «Estudios sobre los historiadores griegos acerca de las expediciones catalanas á Oriente: Laónico o Nicolás Chalcocondylas» a *Revista de Ciencias Históricas*, 3 (1881), p. 57-70

65. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 26 r.

66. CUROPALATAE, G. *De officis magnae ecclesiae et aulae constantinopolitanae*, París, 1648.

67. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 54 v.

68. MONCADA, F. de. *Expedición...*, p. 168 v.

a la *Història* de Joan Cantacuzenos (emperador de Bizanci entre 1347-1355) que comenta el temor que susciten els catalans. Montcada reconeix que, aquests fets, els ha «*leído en la Historia del Cantacuzeno, sacada a la luz por el padre Pontano*»⁶⁹.

En definitiva, aquestes cites d'historiadors bizantins, tot i la seva brevetat, demostren que Montcada es va documentar en el moment de redactar la seva obra i, sobretot, posen de relleu el seu coneixement i interès per les fonts bizantines.

4. CONCLUSIONS

Creiem que la vida i l'obra (en especial l'*Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*, sens dubte la més important) de Francesc de Montcada encara no han estat estudiades amb la intensitat que es mereixen. Per tant, pel que fa a la seva existència, tenim un coneixement encara parcial del que és, sens dubte, una vida al servei de la Monarquia, en la qual es percep nítidament el militar i l'home de lletres, l'historiador. Item d'esmentar la seva correspondència amb Felip IV i el Comte-Duc, i també cal tenir present que potser no s'han analitzat amb deteniment els textos i reflexions de caire moral i històric d'un home relacionat amb la política i la cultura del seu temps. Pel que fa a la seva obra, hem vist que aquest desconeixement ha comportat que historiadors de prestigi hagin emès judicis subjectius i equivocats (per exemple, acusar Montcada de no citar les seves fonts, o considerar que la seva obra no és més que una versió barroca de la *Crònica* de Ramon Muntaner).

Aquesta realitat implica una conseqüència molt clara: s'han de replantejar molts aspectes referents a la seva obra, alguns dels quals hem intentat posar de relleu en la nostra comunicació, i que evidencien la presència de la cultura hel·lènica en la Catalunya del segle XVII (anàlisi de les característiques historiogràfiques del text contextualitzant-les en la seva època, estudi de les fonts bizantines que utilitza, estudi comparatiu entre l'anàlisi de les fonts bizantines i les catalanes, visió del Cisma entre les Esglésies Cristianes, etc).

69. CANTACUZENOS, J. *Historiarum libri IV, ex interpretatione Jacobi Pontani, cum not. Jacobi Gretseri*, París, 1645.